

NEMZET ÉS HAGYOMÁNY

A kultuszminiszter

II. rész

KLEBELSBERG KUNÓ, AZ ORSZÁGÉPÍTŐ

Szegeden egyetemet alapítunk újjá és az egyetemalapítás szent dolog a nemzetek életében. De nem tantermekkel teli pompás palotát emelünk, hanem klinikákat az Alföld nagy betegei számára. A magyar kultuszminiszter a magyar gyermek minisztere, ezért illik, hogy a munkát gyermekklinika emelésével kezdje meg. De gyermek egészségügyünk állapota is rákényszerít bennünket arra, hogy a gyermek- és csecsemőgyógyászat ügyével a legnagyobb szeretettel foglalkozzunk. [...] Az elmúlt két évben már megnyitottam Pécsen a gyermekklinikát 120 ágygal és Debrecenben egy másikat 132 ágygal, holnapután, pedig az egész szegedi klinikai telephelyét 83 ágylas gyermekklinika fundamentumába tesszük le, melynek falai már magasan emelkednek ki a Tisza parti földből. A gyermekklinika mögött még e hónapban megkezdjük a nőgyógyászati és szülészeti klinikának, a magyar anya klinikájának munkáit. Ez a hatalmas építkezés azonban nemcsak nagy közegészségügyi és közoktatásügyi intézménnyel gazdagítja az ország második városát, hanem egyúttal kiegészíti Tisza Lajosnak hallhatatlan művét, Szeged megszabályozását.

(*A magyar gyermekvédelem.* Az Országos Gyermekvédő Liga 1926. április 25-ei közgyűlésén tartott beszéd [részlet].)

HENCZ PÉTER *orvos*: Az akkori magyar professzori kar, a szegedi, a pécsi, a debreceni és a budapesti is, kapcsolatba hozható Klebelsberggel, már csak azért is, mert ő építette ki az addig nem létező nyugati: angol, francia, amerikai kulturális kapcsolatokat. Kultuszminiszterként viszonylag hamar rájött arra, hogy egy olyan kis országnak, mint Magyarország, nem szabad csupán egy ország kultúrpolitikájához kötődni – nevezetesen a németet említhetjük itt –, hanem minél szélesebbre tárnai a kapukat. 1555 ösztöndíjast küldött ki a nyugati országokba, az Egyesült Államokba, s visszatért ösztöndíjasoknak – mert ők akkor még visszajöttek Magyarországra – Klebelsberg egyetemi katedrákat biztosított. Ilyen szempontból az összes szegedi tanszéket meg lehet említeni, ezeken jobbnál jobb egyetemi tanárok tanítottak. A legfiatalabb katedrát kapó magyar egyetemi tanár a fizikus Bay Zoltán volt, de említhetem a kiváló vegyészt, Bruckner Győzöt vagy éppen Sík Sándort, a nagyszerű szerzetestanárt, irodalmárt, akit szintén a kultuszminiszter nevezett ki a szegedi egyetem irodalmi tanszékének vezetésére.

DUX LÁSZLÓ *biológus*: Kifejezetten üdítő, stimuláló elemként jelentek meg azok Szegeden, akiket Klebelsberg, illetve Magyary Zoltán utolért, és visszahívott a világból. Fiatalabbak voltak, mint a Kolozsvárról áttelepültek, vagyis megkímélődtek azoktól a deprimáló hatásoktól, amelyeket a világháború s az azt követő trianoni döntés s annak minden gazdasági,

---

Az azonos című dokumentumfilm szerkesztett-rövidített változata. Író-rendező: Szakály István; szerkesztő: Sódar Gitta; gyártó: Titánia-Master Pro Kft. 2002–2003.

[*Nemzet és hagyomány*]

társadalmi és családi drámája jelentett. Két nevet mindenképpen meg kell említenünk, két olyan tudóst, akik nagyon hasonló életpályát futottak be: Bay Zoltán és Szent-Györgyi Albert. Ők voltak azok, akiknek későbbi életpályája egyértelműen igazolta a klebelsbergi koncepció helyességét. Szent-Györgyi Klebelsberget mesterének, a mentorának tekintette. Ez akkor jelent nagyon sokat, ha tudjuk, hogy Szent-Györgyi Albert a konfliktusokat nem kifejezetten kerülő, inkább a sarkos, mint finomkodó megfogalmazásokat használó, az egyéni, az egyénieskedő megoldásokat előtérbe helyező ember volt. Tehát ha ő elfogadott, ha a gazdájának nevezett valakit, és ezt következetesen hangoztatta is, ez azt mutatta, hogy valami olyasmit érezhetett a Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, a 'hivatalosság' iránt, valami olyan kaphatott a gróftól, ami, saját szavait használva: az ő zabolázhatatlan személyiségét a másik 'felsőbbségének' elfogadására készítette. Szent-Györgyi hazatérése nem ment egyszerűen. 1928–29-ben Magyar Zoltán, illetve Klebelsberg Kunó megkereste a cambridge-i egyetem Hopkins Intézetében azzal, hogy megkérjék, térjen haza, Szegedre. Első alkalommal a tudós nem állt kötélnek, utána is csak úgy, hogy egy év haladékosan kért kinti munkáinak a befejezéséhez, de ekkor már kinevezett professzora volt a Szegeden létrehozott egyetem orvos-vegytani tanszékének, ahol hazatértéig Bruckner Győző helyettesítette. A Dóm tér ma látható épületei akkor még nem voltak használható állapotban, sőt, az építkezések éppen csak elkezdődtek. Az említett tanszék átmenetileg az ipari iskola, a jelenlegi gépipari technikum alagsorába nyert elhelyezést. Szent-Györgyi rendkívüli lelkesedéssel látott hozzá munkacsoportja felállításához, a megfelelő munkatársak felkutatásához. Valószínűleg 'jó pillanatban volt jó helyen', mert egy fantasztikus munkatársi gárdát sikerült neki maga köré toboroznia, s már velük költözött be a ma is a Dóm téren található intézetbe, és ott folytatták azokat a már korábban megkezdett munkát, amelyért Szent-Györgyi Albert 1937-ben Nobel-díjat kapott.

ZOMBORI ISTVÁN: Klebelsberg Berlinen, Párizson és Rómán kívül látott több olyan nyugat-európai várost, amelyek legtöbbje már a középkortól egyetemi városként működött. Valósággal lenyűgözte ezek levegője, hangulata. Legyen az egy Padova, egy Bologna vagy kedvence: Heidelberg és Göttingen. Amikor ő Magyarországon a vidéki nagyváros létrehozását tervezi Pécs–Debrecen–Szeged háromszögben, egy 'nagy Debrecen–nagy Pécs–nagy Szeged' elképzeléssel, és ezek a városok már egyetemmel is rendelkeztek, s kulturális téren is alkalmasak voltak arra, hogy ilyen központokká váljanak, akkor ő valami ilyesmi gondolkodott. De az *egyetemi városrész elképzelést*, tehát amit a nagy múlttal rendelkező iskolaközpontban – például Leuven, Heidelberg, Cambridge, Oxford stb. – tapasztalt, tulajdonképpen csak Szegeden tudta megvalósítani. A szegedi campus az, ami Klebelsberg személyét és Szeged városát egyszer és mindenkorra összeköti. Amikor Klebelsberg megismerte Szeged múltját, s meglátta, hogy a város közepén áll egy több háztömbre kiterjedő romos, tulajdonképpen funkcióját veszített, városfejlődésben visszamaradt terület, rögtön felismerte azt a helyet, ahol egy modern *city university*, tehát egy új egyetemi központ majd kialakítható lesz.

HENZ PÉTER: Az 1879-es árvíz a várost teljesen elpusztította. Ekkor az emberek megfogadták, ha Szegedet sikerül újra fölépíteni, akkor a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére egy templomot fognak építeni. Amikor aztán a város, ma úgy mondanánk: nemzetközi összefogással, részben egy teljesen új városszerkezettel felépült, akkor e fogadalomból megszületik majd a Fogadalmi templom, amely ma is a város jelképe. Ennek a hatalmas méretű dómnak a felépítése persze nem ment egyik napról a másikra. Az építkezés, elsősorban a vi-

lágháború miatt, lassan, akadozva folyt, egy időre meg is állt. A templom tornyain, úgy nyolc méter magasban, a két Szózatból vett sor olvasható ma is. Eddig volt készen 1926-ben az épület. Klebelsberg ebben évben lett Szeged város országgyűlési képviselője. Az egyik torony, egy állványerdő alatt lassan épülgetett, különben az építkezés maga állt. A gróf életrajzírói, illetve munkatársai megemlítik, hogy 1926 tavaszán Klebelsberg egy alkalommal felment az épülő torony legfelső, még biztonságosnak mondható pontjára, ott vagy másfél órát töltött el. Amikor lejtött, tulajdonképpen az egész tér, a teret körülvevő majdani egyetemi épületek, a térre befutó utak hálózata, vagyis az egyetem koncepciója készen volt benne. Már tudta, hol kell majd felépíteni a különböző klinikákat, az őket kiszolgáló elméleti intézeteket, hol a lesznek orvosi, hol a természettudományi karok, hol a Temesvárról elűzött Glattfelder püspök új palotája, a hittudományi főiskola a szemináriumokkal stb. A Dóm tér megépítésére kiírt 1927-es pályázat nagy visszhangot keltett országszerte, az építészek színe-java versengett azért, hogy ő tervezhesse meg, s majd építhesse föl a szegedi egyetemet.

SZÚCS GYÖRGY *művészettörténész*: Jellemző Klebelsbergre, s ezt több kortársa is megerősíti, hogy ő 'látomásaiban, vízióiban' szinte már részletekig menően látta a majdani épületegyüttest. Ő pontosan tudta, hogy itt a velencei Szent Márk térre hasonlító, négyszög alakú, árkádos teret akar létrehozni. Bár minden az ő elgondolása szerint történt, azt megadta, kvázi: megengedte Rerrich Béla építésznek, hogy saját stílusát, elképzeléseit is megvalósíthassa. Ilyen volt például a skandináv építészetben divatos klinkertéglás megoldás, amellyel nemcsak a Dómot, egész környékét, de az összes, egyetemhez kötődő épületet felépítették. Ez egyben egy minta, mondhatni egy reklámfogás is volt, a kőben szegény Alföldön a téglalapítást próbálta elfogadtatni. A Dóm téren, ma már úgy mondanánk: egy 'képi vagy műtárgy-idézetként' meghagyták a középkori Szent Demeter templom tornyát. Egy központi helyet kapó 'történeti maradvány' ez, ami a régmúlt századokra emlékeztet, s ezzel a folytonosságot szimbolizálja. De talán még ennél is jelentősebb a Pantheon-gondolat megteremtése, amely Széchenyi Istvánig vezethető vissza. Klebelsberg Stróbl Alajos hagyatékából megszerzett egy mintegy tucatnyi portrét, azokat, amelyeket annak idején még a mesterrel együtt a budapesti Epreskertben akartak felállítani. Ott is egy kulturális panteon megteremtése volt a gondolat, de ez Stróbl halálával elakadt. Ezeket Klebelsberg megszerezte Szegednek, majd a szobrok, domborművek szaporodtak, kezdetben 45 jeles magyar alkotó műve sorjázott a Dómot körülvevő árkádok alatt, majd számuk száznál is többre emelkedett. Ez a félig nyitott, fedetten végigjárható nyilvános szoborpark, 1945 után is, sőt napjainkban is, újabb és újabb alkotásokkal bővül. A szoborparkot 1930-ban avatta fel Klebelsberg. Azt mondhatjuk, hogy a szegedi Dóm térrel egy olyan 'összművészeti program', egy 'gesamkunstwerk' alakult ki, amelynek minden elemét tulajdonképpen a kultuszminiszter találta ki, és mindvégig ellenőrizte.

Az államon, egyházon és városon kívül egyesítettük itt erőinket sokan-sokan, akik szervező vagy tervező munkával, szellemi vagy testi erővel ennek a műnek a létrehozására egy nemesebb, egy szent demokráciában összefortunk. Innét van az, hogy Főméltóságod csoportunkban Foerk és Rerrich tervezőépítészek mellett itt látja az építőmestereket és pallérokat, a lakatosokat és a festőket s a többi iparosokat. Innét van az, hogy Zala mesterrel és a többi szobrászművésszel együtt eljöttek ide a szerény kőfaragók és a rézöntők; hogy Dohnányi mesterrel itt vannak zeneművészei; hogy a nagy orgona tervezői mellett eljöttek a hangolók és más mesteremberek, akik a hatalmas hangszeret létrehozták. Mindnyájunkat, kicsiket és nagyobbakat, egy nagy

[*Nemzet és hagyomány*]

érzés fogott egy szoros munkaközösségbe egybe, az a vágy, hogy nemzetünknek valami marandó becsút alkossunk, ami hirdesse késő utódainknak is, hogy ez a trianoni nemzedék nem csüggedt el, hanem férfiasan szemébe nézett a mostoha végzetnek. Legyen ez a tér egy téglába épített, kőbe vésett, ércebe öntött hatalmas Nem, nem, soba.”

(*A szegedi művek.* A Nemzeti Emlécsarnok avatásán 1930. október 25-én mondott beszéde [részlet].)

GERGELY JENŐ: Szeged, ahova a kolozsvári egyetem költözik, 1920 után egy katolikus püspöki központ lesz. A városvezetés és Glattfelder püspök között egy bensőséges, mondhatni baráti kapcsolat alakul ki, s 1931-től a felavatott Fogadalmi templom lesz a csanádi püspökség székesegyháza. A Dóm egyik oldalán épülnek meg a szegedi egyetemnek az épületei, a másik oldalon pedig a püspökség székhelyét szolgáló püspöki palota, a kanonokházak és a szeminárium. Klebelsberg és Glattfelder együttesen úgy gondolják, hogy a szemináriumot a jezsuitákra kell bízni, tehát ne világi, hanem szerzetes papok vezessék azt. A XX. századi szegedi építkezések mintegy ellensúlyozzák azon püspöki városok barokk képét, amelyek a középkor óta püspökségi székhelyek voltak, mint például Veszprém vagy Pécs, itt egy lapos alföldi városból nő ki egy modern püspöki székhely.

GYULAY ENDRE *szeged-csanádi megyés püspök*: Szeged ezzel az új épületegyüttessel: az egyetemmel és az új egyházi központtal s a mindezt megkoronázó hatalmas Dómmal s az azt körülvevő, Magyarországon példa nélküli, impozáns térrel mintegy kielégítést, kárpótlást kapott. A város 1920 előtt egy jelentős gazdasági-kulturális centrum volt, amely napi kapcsolatban állt, mondjuk, Temesvárral, Szabadkával. A trianoni döntés ezt, mindenki megdöbbenésére, egy csapásra megszüntette, egy olyan állapot alakult ki, amelyet az emberek nem is igen értettek meg, amikor meg megértettek, nehezen toleráltak. Ebben a reményt vesztett korban jelenik meg Klebelsberg Kunó, aki, hogy úgy mondjam, kitalálja, megálmodja azt, hogy itt, a megkissebbedett ország határán, egy új profilú várost épít föl. Véleményem szerint ezt első pillanatban senki sem hitte el. S a csoda megtörtént: az 1920-as évek második felétől Szeged már olyan agytröszt-tel rendelkezi, amely páratlan volt az akkori Magyarországon. Rengeteg tehetséges fiatal került a frissen megnyíló egyetem tantermeibe, s rengeteg remek tanár a katedrákra, akik egy része átjött az elcsatolt területekről, másik részét meg maga a kultuszminiszter 'toborozta össze'. A szakemberek jónak mondják a pécsi, illetve a debreceni egyetemet is, de Szeged annyiban volt példa nélkül való, hogy itt a szó szoros értelmében a pusztaságból nőtt ki egy város, amelynek magja egy előzmény nélküli egyetem s egy új püspöki központ lett. Szegednek előnye volt, hogy itt voltak a piaristák, akik működtették a nyolcosztályos gimnáziumukat, amelynek kollégiumába sok tehetséges tanyasi fiatal került be, nagy részük szinte ingyen tanulhatott, s mivel szegény sorsú családokból kerültek ki, ingyen vagy minimális térítésért ellátást is kaptak. Tehát volt egy olyan emberanyag, amelyre lehetett építeni, amellyel lehetett mit kezdeni. Tudjuk, hogy katonai potenciál leállítására miatt Klebelsberg tárcájához viszonylag sok pénzt csoportosítottak, de mit ér a pénz, ha nem használják fel jól. A kultuszminiszter zsenialitása abban állt, hogy ő ezzel az ölébe hullott lehetőséggel remekül élt, s egy olyan programot valósított meg – sajnálatosan rövid életében –, amelynek hatása napjainkig él. Klebelsberg álma az volt, amit aztán később próbáltak, nem is sikertelenül, elnyomni, hogy gondolkozó,

ne az orruknál fogva vezetett emberek, ne egy hatalmi vonalnak kiszolgáltató emberek éljenek ebben a hazában, hanem olyanok, akik tudatosan, saját életüket, sorsukat kezükbe véve próbálnak boldogulni. Már a miniszter halála után, de ezeken az elveken alakult meg a KALOT és a KALÁSZ, s ennek szellemében működtek a tanyasi iskolák s az Alföldön fontos szerepet játszó közösségi összejövetelei: az olvasóköri, s ma úgy mondják, az iskolán kívüli tanulásnak, oktatásnak a különböző formái. Klebelsberg a csüggedt ember 'felemelésén' fáradozott azzal, hogy megmutatta a megmaradás lehetőségeit, s ez a történelmi Magyarország megsemmisülése utáni évtizedben egy nagyon haladó szándék, sőt tett volt. Benne az volt a csodálatos, hogy ő nem magának gyűjtött, mint amire bőséges példát látni ma a politikai és gazdasági életben, őt csak a magyar nép érdekelte, s csinálta mindezt nagyon csendben, végtelenül szívós munkával.

T. KISS TAMÁS: Klebelsberg a művészetet afféle nemzeti erőforrásnak tekintette, s rájött arra, hogy a különböző művészeti ágakkal, művészekkel nagyon jól lehet közvetíteni – uram bocsá! –, reprezentálni a magyar kultúrát. Ennek érdekében nagyszabású nemzetközi kiállításokat szervezett Európa nagyvárosaiban. Ő magát egy konzervatív embernek, konzervatív kultúrpolitikusnak tartotta, ízlésében is leginkább ez dominált, de amikor figyelmeztették erre, akkor meghallgatva mások javaslatait, gyorsan váltott, s az általa szervezett kiállításokon már megjelentek az ún. haladóbb, modernebb irányzatok képviselői is.

SZÜCS GYÖRGY *művészettörténész*: Azt hiszem, hogy Klebelsberg Kunó alkotásában két nagyon jelentős olyan elem van, amelyet hangsúlyoznunk kell. Az egyik a *konzervativizmusa*, a másik pedig az *egységben látása*. Ezt nyilván más területeken is lehet érzékelni, hogy fölülről, rendszerben látta a problémát, amelyben a például a képzőművészet csak egy építőkocka volt. Ezért nagyon nehéz a 'képzőművészeti ízlésű' kultuszminisztert kiemelni, hiszen a korízlés és az egyén ízlése mindig erőteljesen gyökerezik az adott történelmi pillanat szemléletében, az építészetben éppen úgy, mint, mondjuk, a szobrászatban, a népi iparművészetben és egyáltalán minden a programban, amely az 1920-as évekhez köthető. A másik fontos elem: az a fajta konzervativizmus, amelynek két jelentését tárhatjuk fel Klebelsberg kapcsán. Az egyik az a fajta *értékőrzés*, amelyet ő az elmúlt korokban megszületett művészeti, kulturális emlékek iránt érzett, legyenek ezek épületek, szobrok vagy éppen szellemi alkotások. A másik viszont, s ez szolgál egyben kritikája alapjául is, ahogyan ezen értékeket s a hozzájuk kapcsolódó eszményeket a XX. századba akarta, sokszor talán kritika nélkül, átültetni. Elhitte, hogy ezeket az eszményeket modernizálni lehet, hogy csak egy példát mondjak: már 1896-ban a művészeti írók és művészek egy részének nyilvánvaló volt, hogy a millennium idején erőltetett historizmus, a történelmi festészet idejétmúlt, sokkal inkább egy autonóm művészeti irányt kellene felvenniük s alkalmazniuk a művészeknek. Klebelsbergnek az nem okozott gondot, hogy a különböző épületei belsejét, legyen ez a Parlament vagy az Országos Levéltár a historikus jelenetekkel telefestesse, s ehhez ő megfelelő embert is talált. Ezek a historikus, konzervatív ízlésű jelenetek tulajdonképpen gyönyörűen belesimultak egy XIX. századi historizmus felfogásba, de ezek azonnal kivívták a korszak azon progresszív művészeti íróinak kritikáját – itt megemlíthetjük Farkas Zoltán, Elek Artúr vagy Rabinovszky Márius nevét –, akik erősen bírálták ezt a fajta múltba révedést, ezt a fajta XIX. századi eszményképet. Klebelsbergre, finoman szólva, nem volt jellemző a kísérletező alternatív csoportok támogatása, valamelyik beszédében hangsúlyozta is, hogy a kul-

[*Nemzet és hagyomány*]

turális közéletben feltétlenül üdvös, ha sokféle irányzat létezik egymás mellett, de a kultusztárcának nem feladata a kísérleti műhelyek támogatása, hanem leginkább annak a már 'megalapozott, kipróbált' művészetnek a támogatása, amelyet külföldön is, idehaza is különböző eredmények jellemeznek. Itt beemelhetjük talán a *nemzeti művészetnek* az általa gondolt fogalmát, mert azért ezt kissé szélesebb értelemben gondolta, vagyis, nemcsak a történelmi festészetre, hanem olyan művekre is gondolt, amely művek valamilyen módon a nemzeti tematikából, a nemzeti tradícióból táplálkoztak. Ő szívből leginkább ezeket pártolta, de már tradíciónak tekintette 1896-ban megalapított nagybányai művésztelepet, a később létrejött szolnoki művésztelepet is, ahol azért már magyar motívumokat, magyar tájat, magyar viselkedésmódot, ha úgy tetszik, magyar napfényt festettek a művészek.

Klebelsberg Kunó belső erőforrása a törhetetlen optimizmusa volt, amellyel a Trianon utáni Magyarországon kultúrpolitika megalkotására, 'képviselőtére' vállalkozott. Abban a korszakban gyakran példálóztak Oswald Spengler *A Nyugat alkonya* című művével, melynek második kötete 1922-ben jelent meg, s amely egy általános kultúrpeszimizista magatartást sugallt a múltban olyan analógiákat keresve, amelyek, analóg módon, ahogy ő mondta: 'morfológikus módon' hasonlítanak a jelenkorhoz, kijelentve, hogy bizonyos történelmi íveket a jelenkor embere nem befolyásolhat. Klebelsberg tiltakozott ez ellen, tiltakozott a kultúrpeszimizmus ellen is, hiszen ő az alkotómunkára serkentette az embereket, abban nem hitt, hogy bele kell nyugodni egy traumába – így például a világháború utáni magyar traumába –, az újjáépítést hirdette meg az első világháború utáni Magyarországon. Ő azt vallotta, nem jelszavakra van szükség, bár sokan bírálták, hogy a *neonacionalizmus* jelszavát hirdette meg, de Klebelsberg nem a hivalkodó frazeológiára, hanem arra az emberre gondolt elsősorban, aki Magyarországon alkotni képes, aki aktív tettekkel befolyásolja a közéletet, legyen művész, író, zenész, filozófus vagy akár politikus, bárki.

...Mint szomorú tényt konstatálom, hogy a világháborúból betegen került ki a magyar nemzet. [...] Nem vitás, hogy nálunk szomorú klimax van, az érzéseknek szomorú fokozása, hogy a versenytársból nagyon hamar vetélytárs, a vetélytársból nagyon hamar ellenség lesz. Mindent el kell követnünk, nekünk, magyaroknak, akiknek ez nemzeti hibánk, ennek leküzdésére, és erre, az én meggyőződésem szerint alig alkalmasabb eszköz, mint a sport, ahol sohasem tűrik meg azt, hogy – mondjuk – az, aki egy sporttusában alulmarad, ellenségeskedjék azzal, aki őt legyőzte; az ilyen embert a sportegyesületekből el szokták távolítani. Én tehát meg vagyok róla győződve, hogy az egészséges bajtársi viszony érdekében és éppen azoknak a morális tulajdonságoknak a kifejlesztése céljából, amelyek a nemzetben az egyetértést, nem pedig az ellenségeskedést hozzák létre, tehát erkölcsi okokból, a sportra különös súlyt kell fektetni.

De a kötelező testnevelésen és az iskolai testnevelésen kívül is, mely egyik alfaja a kötelező testnevelésnek, nagyon fontos a társadalmi testnevelés, hogy úgy mondjam, a szabad sport is. Természetesen törekednünk kell arra, hogy a jövőben is legyenek championjaink, hogy a jövőben is legyenek olyan kiváló bajnokaink, kiváló atlétikai képzettséggel bíró embereink, akik a külföldi és az itthoni tornákon kiválnak...

(Az iskolán kívüli népművelés. Az iskolán kívüli népművelési szakértekezlet 1923. június 19-i alakuló ülésén tartott beszéd. *Néptanítók Lapja*, 1923. június 28. [részlet].)

M. KISS TAMÁS: Néhány sportág támogatása kifejezetten az ő nevéhez fűződik. Ilyen a vízipóló, amelyhez ő teremti meg az intézményes alapot, Hajós Alfrédot megbízza a margitszigeti sportuszoda megtervezésével és felépítésével. Nem véletlen, hogy halála után évente kiírták a vízipólóban a 'Klebelsberg-kupát'. Vagy itt van a kardvívás, amely szintén egy nagyon sikeres sportág lett Magyarországon. Testnevelési kongresszusokat szervezett a sport, az iskolai sporttanítás, a tömegsport fontosságának felismeretetésére. Megalapította a Testnevelési Főiskolát, s bevezette mint kötelező iskolai tantárgyat: a testnevelési órát az iskolai oktatási rendszerbe. Szinte hihetetlenül sok dologra tudott odafigyelni úgy, hogy mindenből kiválasztotta, kiemelte a lényegét, és azt a maga a rendszerébe beépítette.

GLATZ FERENC: Klebelsberg gondolkodó és gyakorlatias ember volt egyszemélyben. Szeretett ott lenni elgondolásainak megvalósításakor, és szerette lemérni a megvalósításon elgondolásainak minőségét. Szenvedélyesen érdekelte a történelem, és éppen ezért erősen foglalkoztatta az, hogy milyen szervezeti formákat lehet e kutatási tevékenység föllendítésére alkotni. De ugyanígy érdekelte az oktatás, az egyetemalapítás, az egyetemalapításokkal a lokális értelmiség képzésének a kérdése. Amit csinált, azt mindig személyesen is átélte. Beszédei, cikkei mutatják, hogy nem az adminisztráció eredményeit a közönség előtt megjelenítő miniszter, hanem elsősorban gondolkodó ember volt. Rengeteget dolgozó, korrekcióra képes ember volt. Kollegái és saját munkája megítélésében is eredménycentrikus, egy tipikus menedzsertípus volt. Jogász képzettségű ember volt, gondolkodását elsősorban az igazgatás, a szakigazgatás kérdései kötötték le. De társaságban közel sem volt olyan színes, mint kortársai vagy a hivatalban majd őt követők, inkább száraz, rendszerességével szinte már ijesztőnek tűnt kortársai előtt. Közmondásos volt, hogy amihez hozzányúl, abból arany lesz. Ha leveleit, hosszú, hosszú történeti kérdésekről, igazgatási kérdésekről írt leveleit olvassuk, akkor látjuk, hogy mennyi töprengés húzódott meg a mindenből sikert kovácsoló ember gondolkodásában. A kérdés az, hogy vajon azok az intézmények, amelyeket Klebelsberg alapított, és azok az eredmények, a magas színvonal – a tömegesség szellemében soha nem engedte a színvonalat süllyedni – valójában mit is eredményeztek? Kétségtelen tény, ha összevetjük a román, a szlovák, az ukrán vagy a délszláv államok értelmiségi képzését, akkor elmondható, hogy a klebelsbergi modell sokkal jobb ezeknél. A csehnél, a prágainál már nem. De valójában tisztában kell lennünk azzal, hogy az általa képviselt színvonalasabb kultúra, oktatás sem az ország területeinek a visszaszerzésében, sem pedig valamiféle nemzetközi igazságszolgáltatásnál nem mutatott eredményt. De ennek elérése soha nem is volt Klebelsberg nyilvánosan hangoztatott célja.

DUX LÁSZLÓ: Részterületeken esetleg időnként egy-egy kultúrpolitikus megpróbálta, több-kevesebb sikerrel, utána csinálni azt, ami Klebelsbergnek sikerült. Jelenlegi ésszel sem teljesen fölfogható, hogyan tudott ekkora tekintélyt és befolyást szerezni akár az anyagi források elosztásánál, s egyáltalán az, hogy egy ötletből aztán hogyan lett egy finanszírozható, megvalósítható, működőképes intézmény. Ezt a komplexitást, azt hiszem, Klebelsberg Kunón kívül senkinek sem sikerült utána csinálnia. Megvolt benne a teremtés, a működtetés képessége. A általa létrehozott intézmények döntő többsége mind a mai napig működik. A Szeged városképe Klebelsberg munkájának lenyomata. Úgy tudjuk, hogy Budapesttel kapcsolatban nem voltak túl jók a tapasztalatai, de Debrecennel, Péccsel is egy kicsit megkeseredett a szája íze. Szegeddel soha nem romlott

[*Nemzet és hagyomány*]

meg a kapcsolata. Én biztos vagyok abban, hogy Klebelsberg még temetési helyéül is Szegedet, a szegedi Dóm altemplomát jelölte meg, ez a rendkívül harmonikus és kölcsönös tiszteleten alapuló kapcsolat kifejeződése.

A magyar királyi kormány nevében hajtom meg emléked előtt fejemet gróf Klebelsberg Kunó. Meghajtom fejemet előtted, ki az örökkévalóságnak éltél, nem a magadénak, hanem a nemzetének, és lelked kincseinek drágaköveivel raktad ki ennek a nemzetnek a számára az örökkévalóság felé vezető utat...

(Gyászbeszéd gróf Klebelsberg Kunó 1932. október 15-i szegedi temetésén. Korabeli filmhíradó [részlet].)

KLEBELSBERG KUNÓ A JÖVŐÉPÍTŐ

Kultúrpolitikám két alapgondolaton épül fel. Emelni igyekszem a magyar nemzet széles néprétegeinek, nagy tömegeinek értelmi szintjét. Ezt a célt szolgálja a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról szóló 1926. évi VII. tc., melyet javaslatomra szavazott meg a t. Nemzetgyűlés, továbbá a polgári iskoláról szóló javaslatom, melyet egyidejűleg terjeszték a tisztelt Nemzetgyűlés elé. Gondoskodni kell azonban arról is, hogy minden téren kellő számban álljanak oly szakemberek rendelkezésre, kik teljesen európai színvonalon állnak, s így minden működési téren, minden szakmában a nagy feladatok megoldásánál elsőrangú erőkre támaszkodhassunk. [...] A tervszerű tudománypolitika nem érheti be a főiskolák puszta megszervezésével, hanem ügyelni kell arra is, hogy a főiskolák azon kiváló növendékei, akikről joggal tételezhető fel, hogy az életben is lényegesen fölébe tudnak emelkedni az átlagnak, a megélhetés gondjaitól mentesítve, egész idejüket és egész munkaerejüket tanulmányaiknak szentelbessék...

(Indoklás „A külföldi magyar intézetekről és a magyar műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról” szóló törvényjavaslathoz [részlet].)

GLATZ FERENC: Klebelsberg Kunó kultuszminiszter máig ható, szinte változtatás nélkül, tehát azonos elven működő 'találánya', amelyet a külföld is irigyelt, és sok ország átvett, az nem volt más, mint a külföldi tudományos-kulturális intézethálózat felállítására és működtetésére. Ő hamar felismerte, hogy egy olyan kis nemzet számára, mint amilyen a magyar lett, a nagy nyugati államokkal a kapcsolattartás létszükséglet, s ehhez jó szakembereket kellene, olyanok, akik a nemzetek és a különböző kultúrák közötti 'híd szerepet' biztosítani tudják, s akikre rá lehetett bízni az itthonról kiküldött ösztöndíjas fiatalok irányítását, oktatásuk megszervezését. Azt el kell mondani, hogy az első külföldi magyar intézetet nem Klebelsberg, hanem Fraknoi Vilmos történész-püspök alapította Rómában még 1895-ben. Ez egy magánalapítvány volt, amely 1912-ben a Magyar Tudományos Akadémia kezelésébe került, 1915-ben, a világpolitikai események miatt, beszüntette működését. De már Klebelsberg alapítja, Hekler Antal ötlete nyomán, a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetet 1912-ben, amelyet aztán szintén be kell majd zárni, mert Olaszország és Törökország is az ellenséges oldalon harcolt az első világháborúban. A Klebelsberg-féle kollégiumi intézményrendszer összetett, feladata többrétű volt: a Magyarországról kiküldött ösztöndíjasok tökéletesen sajátítsák el az illető ország nyelvét, ismerjék meg a vendéglátók történelmét, szokásait, s hogy feltérképezzék a különböző levéltárakban megbúvó magyar vonatkozású

történeti, levéltári anyagot. Klebelsberg kiváló emberekkel vette körül magát, olyanokkal, akik segítették munkáját. Így volt ez például Bécsben. A már évek óta ott élő és dolgozó magyar történészekre: Károlyi Árpádra, Szekfű Gyulára és Eckhart Ferencre építve 1920-ban megalakítja a Bécsi Magyar Történeti Intézetet, 1924-ben pedig a Bécsi Collegium Hungaricumot.

N. SZABÓ JÓZSEF: Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a trianoni döntés után Magyarország mennyire elszigetelődött. Így a magyar kultúrdiplomácia a Nyugatot preferálta, az ottani nagyhatalmaktól várta a trianoni döntés után keletkezett helyzet megoldását. Ez nagyon nehezen ment, s voltak olyan területek, ahol ez a fajta igyekezet csődöt mondott. A Trianon utáni Magyarország és új szomszédai közötti feszült viszony nem kizárólagosan a magyar politika bűne volt, hiszen a nagyhatalmi döntéssel Magyarországtól elvett területekből 'építkező', megszülető új országok, amelyek területén nagyszámú magyar élt, ellenségesen viszonyultak hozzánk. 1921 nyarán, a román–jugoszláv szövetség megkötésével, a hermetikusan körbezárt Magyarországgal semmiféle kapcsolatot nem akartak kialakítani, ebből kifolyólag a magyar politika reagálása sem volt pozitív velük szemben. A szomszédos országok attól féltek, hogy a Trianonban hozott döntés megváltoztatására tett magyar kísérletek őket érintik majd elsősorban. A magyarok számára nem volt más kiút ebből a szorongatott helyzetből, mint az, tapogatózni kezdenek a nyugati nagyhatalmak felé, amelyek, finoman szólva, szintén nem voltak Magyarország 'nagy barátai'. Ebből a lehetetlen helyzetből tulajdonképpen majd Klebelsberg húzza ki az országot az 1920-as években a külföldi magyar intézetek felállításával, működtetésével. A római mellett nagyon fontos lesz az 1927-ban alapított Franciaországi Magyar Tanulmányi Központ, természetesen a Berlini Magyar Intézet és a már korábban is fontos szerepet játszó Bécsi Magyar Történeti Intézet, illetve a Bécsi Collegium Hungaricum. Ezek az intézetek elsősorban a tudományos utánpótlás szempontjából voltak fontosak. Az kevésbé ismeretes, hogy például a Bécsben működő magyar intézetek azért voltak fontosak, mert összefogták a határokon túli magyar diákságot, tehát nemzetpolitikai szerepük is volt, hiszen az utódállamok diáksága otthon: Erdélyben vagy a Felvidéken nem ismerhette meg, nem gyakorolhatta a magyar kultúrát, Ausztria fővárosában viszont megszervezték számukra ennek lehetőségét.

UJVÁRY GÁBOR: Klebelsberg első 'alkotása' a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet megalapítása volt. Ezt tulajdonképpen Hekler Antal művészettörténész-régész kezdeményezte, aki a kilikiai ásatások megkezdésének tervével felkeresi Klebelsberg Kunót, VKM, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium adminisztratív államtitkárát, aki, hogy úgy mondjam: 'megfundálta' ezt az intézetet. Isztambul nagyon fontos volt nekünk, hiszen az 1526 utáni magyar történelem, egészen a XIX. század elejéig, szorosan kapcsolódott az Oszmán Birodalom történetéhez. De jött a háború, s ez az intézet 1918 szeptemberében bezárt. Mind a mai napig nagyon sok feltáratlan, feldolgozatlan magyar vonatkozású anyag van a török levéltárakban.

NAGY PÉTER TIBOR: Klebelsbergnek az volt az álláspontja, hogy minden ország nemzetközi képét három-négy ezer értelmiségi irányítja. Elsősorban az ő kommunikációjuk, a sajtóval, a nyugati sajtóval és a különböző tudományos körökkel tartott kapcsolatuk alakítja ki az országképet, az 'országimázst'. A klebelsbergi intézeti és ösztöndíjrendszer jelentősen hozzájárult a Bethlen-féle külpolitikához, amelynek legfontosabb célja Magyarország nemzetközi mozgásterének növelése volt. Ez az egyik oka annak,

[*Nemzet és hagyomány*]

hogyan a miniszterelnök és kultuszminisztere közös megfogalmazása szerint: a kulturális tárca egyben maga a honvédelmi, a külügyi tárca is, vagyis a kultuszminisztérium nem olyan értelemben szaktárca, mint volt 1918 előtt, vagy olyan, mint napjainkban, hanem egy sokkal szélesebb. Részben társadalompolitikai, részben külpolitikai, sőt bizonyos értelemben még katonapolitikai célokat is ellátó csúcshintézmény volt.

UJVÁRY GÁBOR: A bécsi magyar testőr- vagy gárdapalota, más néven a Trautsonpalota a barokk kor egyik legkiválóbb építészé, idősebb Fischer von Erlach tervei alapján épült föl 1710–12 között. Ebben a palotában 194 barokk terem volt, a tizennégy méteres belmagasságú Díszterem az egyik legszebb barokk belső tér az ilyenekben nem szűkölködő Bécsben. Nagyon sok magyar főméltóság megfordult itt, miniszterek, művészek, írók, tudósok. Az épületet Mária Terézia osztrák császár- és magyar királynő adományozta 1760-ban, az akkor alapított magyar királyi nemesi testőrségnek. E pompás épület ettől kezdve tehát – egy rövid megszakítástól eltekintve (1848–67) – magyar állami tulajdonban volt. 1918-ig a magyar királyi nemesi testőrök, azt követően pedig különböző magyar hivatalok foglalták el az épületet. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása s ezzel a magyar királyi testőrség megszűnése után kiváló alkalom adódott arra, hogy ebben a palotában helyezték el azokat az ösztöndíjasokat, akik történelmi kutatások céljából magyar állami pénzen, magyar támogatással érkeztek Bécsbe. Az első ösztöndíjasok 1920. október 22-én költöztek be a palotába. Közülük két olyan személy, Hajnal István és Mályusz Elemér nevét kell megemlíteni, akik a két háború között a magyar történettudomány meghatározó alakjai lettek. A Bécsi Collegium Hungaricumba a legkülönbözőbb szakterület képviselői érkeztek: jogászok, orvosok, természettudósok, történészek és így tovább. Talán legtöbben az orvosok voltak, ennek az volt az oka, hogy a két világháború közötti időszakban a bécsi orvosi kar világhírű volt. Klebelsberg mindig nagyon ügyelt arra, hogy azokra a helyekre, ahol collegium hungaricumok, magyar intézetek vannak, olyanokat küldjön ki, akik azt a tudományterületet képviselik, amely ott erős, világszínvonalú. Az ösztöndíjak hosszabb időre szóltak általában, mint napjainkban, volt, amelynek időtartama egy év volt, de voltak olyan ösztöndíjasok is, akik ennél hosszabb időt tölthettek el az illető európai nagyvárosban. Ha zárójelben is, de meg kell említeni azt a máig megmagyarázhatatlan tényét, hogy a magyar állam a bécsi Testőrpalotát 1961-ben eladta az osztrák államnak. Azóta az épületben az osztrák igazgatási minisztérium hivatalai találhatók...

SCHNEIDER MÁRTA *történész*: Klebelsberg felismerte a történelmi kutatások fontosságát, nagyon fontosnak tartotta, hogy a magyar tudomány, a magyar tudományosság, a kultúra megjelenjen Nyugat-Európában. Szekfü Gyula fogalmazott úgy az 1920-as évek közepén, hogy „Trianon űzte ki Magyarországot igazán Európából”. Ez az értelmiség számára rendkívül megrázó volt, s ennek mintegy 'helyrebillentése' lett Klebelsberg koncepciójának vezérgondolata, aki gyorsan és hatékonyan cselekedett. Amikor a kultuszminiszter 1927-ben beterjeszti a magyar intézetekről és a külföldi ösztöndíjasokról szóló törvényjavaslatát, gyakorlatilag már működik az általa felállított külföldi magyar intézeti rendszer, dolgozik a Magyar Ösztöndíjtanács, egymás után küldték ki a fiatal értelmiségieket külföldre, és megvolt már a három nagy collegium hungaricum is ösztöndíjas lakásokkal. Az akkori ösztöndíjrendszer igen összetett volt. A két világháború közti években összesen 2558 ösztöndíjas utazott külföldre. Ezeknek több mint 60%-a magyar állami ösztöndíjas volt. De voltak külföldi egyetemi ösztöndíjak vagy külföldi

alapítványi ösztöndíjak is, mint például a Rockefeller-ösztöndíj. Klebelsberg arra is hangsúlyt fektetett, hogy ne csupán állami ösztöndíj legyen, hanem úgynevezett helyhatósági ösztöndíj is. Ezt úgy fordíthatnánk le mai nyelvre, hogy egy-egy város, egy-egy megye adta az arra érdemesnek tartott fiataljának, fiataljainak a külföldi továbbtanuláshoz szükséges pénzt.

UJVÁRY GÁBOR: Klebelsberg ráirányította a magyar történészek figyelmét arra, hogy míg korábban a magyar történettársadalom szinte kizárólag a középkor, illetve a kora újkor történetét kutatta, az újkor történetére, a XVII–XIX. század közti időszakra jóval kevesebb figyelmet fordítottak. Trianon után a kultuszminister úgy gondolta, s ennek hangot is adott, hogy olyan témákat is kutatni kell, amelyek tárgya annak vizsgálata: hogyan jutott el Magyarország Trianonig, mi volt, mi lehetett a történelmi oka annak, hogy az ország területének kétharmadát elcsatolták. Ennek érdekében hozta létre a Bécsi Magyar Történelmi Intézetet 1920-ban, és szorgalmazta, hogy minél több tehetséges fiatal menjen Bécsbe kutatni. A gróf Bécset nagyon szerette, nagyon sokszor megfordult a később hírhedtté vált Bankgasse 4–6 szám alatt levő palotában, vagyis a mai Bécsi Magyar Nagykövetség épületében is. De nemcsak meglátogatta a várost, az ottani magyar intézményekben lakó magyar fiatalokat, de ellenőrizte, ki mivel foglalkozik. Hogy mennyire segítette, kiegészítette egymást a külpolitika és a kultúra, az jelzi, a kultuszminister az akkori Bécsi Magyar Követség – akkor még nem voltak nagykövetségek, csak követségek – a Bécsi Magyar Történelmi Intézet és a Bécsi Collegium Hungaricum tevékenységét egyaránt felhasználta a magyar külpolitikai célok érdekében. Károlyi Árpád, Szekfű Gyula és Eckhart Ferenc dolgozta ki azt a koncepciót, amelynek alapján, a Bécsi Magyar Történelmi Intézet keretén belül, elindult a magyar történettudomány történetének legfontosabb forrássorozata, a *Források Magyarország újabb kori történetéhez* kiadása. A két ország 1926-ban a Bécs melletti Badenben kötött egy olyan megállapodást, amely példa nélküli a nemzetközi diplomáciai kapcsolat történetében, itt azt foglalták írásba, hogy a Bécsben található, 1526 és 1918 közötti időszakra vonatkozó, a központi hatalom történetére, mindkét félre érvényes határozatokat tartalmazó levéltári akták a két ország közös szellemi tulajdonává válnak.

SCHNEIDER MÁRTA: A három nagy collegium hungaricumról beszélhetünk: a bécsi, a berlini és a római. Rómában a fő cél a Vatikáni Levéltár magyar vonatkozásainak feltárása volt, Bécsben a századfordulón megnyíló Finanz- und Hofkammer Archiv, tehát a pénzügyi és kincstári archívumban végzendő kutatások képezték az intézeti munka alapját. Berlinben más volt a helyzet. Itt furcsa módon tulajdonképpen egy személyhez kötődik a Berlini Magyar Intézet és a Berlini Collegium Hungaricum megalapítása. Ez a személyiség a magyar irodalomtörténet, a magyar könyvészet és kultúr-diplomácia kiváló képviselője, Gragger Róbert volt, aki 1916/17-ben elsőként kapott összehasonlító magyar irodalom- és nyelvészeti tanszéket a Humboldt Egyetemen. Ez különleges dolognak számított, s ebből a kis szemináriumból alakult ki az 1920-as évek elejére a Berlini Magyar Intézet és majd a legnagyobb Collegium Hungaricum a Dorotheenstrasse 12. sz. alatt álló épületben.

UJVÁRY GÁBOR: Klebelsberg Kunó tudománypolitikájára rendkívüli hatással voltak a XIX. század végi, a XX. század eleji német tudománypolitika törekvései. Ez természetes is, hiszen Klebelsberg is, mint még annyian kortársai közül, egy tanévet maga is a berlini egyetemen töltött el. Ez 1895-ben volt. Tanára a korszak egyik legnagyobb

[*Nemzet és hagyomány*]

hatású német tudománypolitikus és tudósa, Adolf Harnack volt. Mellette Friedrich Althoff volt az, aki kidolgozta azt a tervet, amelynek eredményeként Berlin Dahlem nevű külső kerületében egy óriási tudományos központ épült fel. 1910-ben, a berlini egyetem fennállása századik évfordulóján, jelentette be II. Vilmos császár, hogy életre hívnak egy intézményrendszert, amelyet ő támogat, s amely az ő nevét fogja viselni. 1911 januárjában, a leendő intézményrendszer első ülésén, alakult meg a Kaiser-Wilhelm-Institutok rendszere, amelyet Kaiser-Wilhelm Gesellschaft, azaz Vilmos Császár Intézet néven egyesítettek. Dahlemben az új intézményrendszer természettudományi és műszaki kutatóintézetei épültek fel. Klebelsberget rendkívüli módon inspirálta az, hogy egy helyre, egy területre lehet összefogni, felépíteni egy új egyetem kutatóintézeteinek a jelentős csoportját. Ekkor merült fel benne a gondolat, hogy a magyar fővárosban is – jelesül Lágymányoson – építsen egy egyetemi központot, amely azonban a budapesti városvezetés és nagyon sok honatya ellenállását kiváltotta. Igaz, jó hetven-hetvenöt év késéssel, de ebben is a kultuszminiszter „győzött”.

GLATZ FERENC: A XX. században Poroszország kezdi meg a tudománypolitikai, a kultúrpolitikai reformot. Lehet, hogy rossz indokból, világháborúra készülve, de 1911-ben megkezd. Létrehozzák a különböző természettudományos kutatóintézeteket működtető Kaiser-Wilhelm-Gesellschaftot. Az intézetek költségeit fele részben az állam, fele részben a vállalkozói társadalom fedezi. Ezek az intézetek az egyetemi oktatástól független kutatói státusokat hívtak létre, elsősorban a fizika, az anyagtudomány, a kémia, a biológia, majd később már a történettudomány, a humántudományok területén is. Tehát egy olyan, az egyetemektől független kutatóintézeti rendszer alakul ki Berlinben, amely a világháború alatt nyolc Nobel-díjat hoz Németországnak. 1920-ban Németország összeomlik. Sok dolgot engednek összeomlani az ország új vezetői, de az egyetemi tudományos kutatói intézményrendszert nem. Létrehozzák a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft nevű intézményt, amely kimondottan arra szolgál, hogy állami pénzekkel átmentsék az infláció és az összeomlás káoszából a kutató laboratóriumokat és az említett intézeteket. Új tudományszervezési modellt hoztak létre. Klebelsberg, aki maga is az egész németországi tudománypolitikai reform kitalálója, Adolf Harnack egyik diákja volt, minisztersége kezdetén ezt a bizonyos német, azaz porosz tudománypolitikai reformot próbálja átmenni Magyarországra. A függetlenített kutatóintézetek és kutatóstátusok, amelyekről beszéltünk a levéltárakban, a gyűjteményekben, az akadémián, azok valójában a porosz tudománypolitikai modell másolatai. Tudatos tudománypolitika Poroszországon kívül egyedül Magyarországon épült ki 1922-ben. Ezekben az években még egy tudatos tudománypolitika van, ez a Szovjetunióban alakul ki. Lenin a maga embereit szintén Berlinbe küldi, s 1924 után, amikor kialakítja a szovjet akadémia egyetemektől független kutatóhálózatát, akkor tulajdonképpen nem csinál mást, minthogy másolja az 1911–12-es porosz modellt. Azt mondhatjuk tehát, hogy porosz állam csinál elsőként Európában tudománypolitikát, 1922-ben ezt követi Klebelsberg Magyarországa, aztán rá két évvel jön a Szovjetunió, s majd csak ezután, valamikor az 1930-as években Franciaország és Olaszország.

UJVÁRY GÁBOR: A Berlieni Collegium Hungaricum 1924 őszen költözött be az első tíz magyar ösztöndíjas. Ez egy háromemeletes ház a Marienstrasse 6. szám alatt. 1926-ban, elsősorban Gragger Róbert rendkívüli szervezőtehetségének köszönhetően, jó barátja, Carl Heinrich Becker porosz kultuszminiszter segítségével, a magyar állam

megvette a Herz-palotát. Erre azért volt szükség, mert a korábbi épület eleve kicsinek bizonyult. Évente 10–50 fő érkezett ide, elsősorban olyan ösztöndíjasok, akik természettudományi, műszaki kutatásokat folytattak Dahlemben, illetve az egyetem különböző más tanszékein. A tanulás mellett sokféle tudományos és kulturális programot is szerveztek a diákoknak. Járt Berlinben Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, előadást tartott Teleki Pál, Gratz Gusztáv, de maga Klebelsberg Kunó is. A két háború közötti időszakban mintegy 700 ösztöndíjas fordult meg a Berliini Collegium Hungaricumban, akik hazatérve mindnyájan jelentős szerepet játszottak a magyar tudományos és művészeti életben.

A berlini Humboldt Egyetem Magyar Intézete azért is fontos a magyar kulturális külpolitika szempontjából, mert 1916 óta ez volt az első olyan állandóan működő külföldi magyar tanszék, amelynek a jogfolytonosan napjainkig fennáll. A két világháború közötti időszakban sorra jöttek létre a különböző külföldi magyar tanszékek: Tartuban, Stockholmban, Helsinkiben, majd Olaszország több városában, de Ausztriában és Németország nagyvárosaiban is. Még valami kötődik Berlinhez, az itteni Magyar Intézet vezetője, Gragger Róbert megalkotta a *hungarológia*, azaz, későbbi, magyarított változatában: a *magyarságtudomány* elnevezés. Ő annak idején azt mondta, hogy a hungarológia nem egy szűk tudományág, hanem beletartozik minden olyan tudományterület, amely a magyarsággal foglalkozik, és a külföld számára érdekes lehet. Tehát nem csupán a nyelvészet, az irodalom, hanem ezen túl vagy ezek mellett a történelem, a néprajz, adott esetben még akár a jogászat, a közgazdaságtan, a zene és egyéb területek is. Bátoran kijelenthető, hogy Gragger Róbert volt korának legjobb tudományos menedzsere. Még egy dolog, ami fontos lehet a mai hungarológia szempontjából is, tulajdonképpen ez volt Klebelsberg alapeszméje is, hogy azokban a nagyvárosokban, ahol magyar tanszék működik, mindig olyan területet kell képviselnünk, erősíteniünk, amely a befogadó ország számára fontos. Tehát ha valahol a történelem erős, oda olyan magyar professzor menjen ki, aki történelemmel foglalkozik, ha valahol a közgazdaságtan fontos, akkor egy közgazdász legyen ott és így tovább.

N. SZABÓ JÓZSEF: A kultúrdiplomácia ügyelt arra, hogy a világ fontos nyelveit tanítsák itthon is. Természetes, hogy a német nyelv meghatározó szerepet játszott térségünkben, így Magyarországon is, s az is világos, mivel a tudomány nyelve a német volt, tehát a német nyelv preferálódott leginkább. De a kultúrdiplomácia nem feledkezett meg az angolról sem: 1924-től harminc magyar gimnáziumban kezdték el tanítani az angol nyelvet. Az olasz nyelv pozíciói is sokat javultak, már csak azért is, mert Olaszország egyre meghatározóbb szerepet játszott a magyar külpolitikában. A budapesti egyetemen két, valamennyi vidéki egyetemen egy-egy olasz tanszék kezdi meg működését. Az olasz mellett francia nyelvet is tanították a budapesti egyetemen, de a vidéki egyetemeken is. Ebben kiemelkedő szerepet játszott a fővárosban Eckhart Sándor professzor, s a debreceni egyetemen pedig Hankiss János professzor, aki létrehozta a Francia Intézetet.

CSERNUS SÁNDOR *történész*: Magyar kutatók, Márczali Henrik és többen mások, komoly munkát végeztek a franciaországi magyar vonatkozású források föltárásában és publikálásában, vagyis jelen voltak – egyéni kutatóként – Franciaországban. A két ország közötti kapcsolatrendszer struktúrában nem manifesztálódott. Az első világháború elejére már egy apró magyar baráti kör sem található Franciaországban, illetve Párizsban.

[*Nemzet és hagyomány*]

Ez azért is meglepő, mert vagy harminc évvel korábban valóságos 'magyar mánia', 'magyar örület' volt a francia fővárosban. A két ország történetében a mélypontot 1920 s azt követő évek a jelentették. A magyarok sokáig nem tudták leküzdeni azt a Franciaországgal és különösen Párizssal szembeni averziójukat, amelyet a trianoni sokk okozott. A magyar–francia kapcsolatoknak azért ez ellentmondásos korszaka volt, mert a magyar művészek egy része erőteljesen kötődött Franciaországhoz, leginkább Párizshoz, s így a francia kultúrához. Hullámzóan változónak nevezhető ez a kapcsolat: voltak olyan pillanatok, amikor konfliktusba kerül egymással a szűnni nem akaró vonzalom és az adott politikai hangulat. A Franciaországban élő, az ide érkező művészek nem egy collegium hungaricum-féle struktúrán keresztül vagy reménybelileg ahhoz kapcsolódva érkeztek Párizsba, hanem mint a 'francia mánia' személyes hódolói, egyéni képviselői. Magyar oldalról azonban kezdtek felismerni ennek a helyzetnek a tarthatatlanságát, s a húszas évek közepén megtörténtek az első lépések: Magyary Zoltán, az kultuszminisztérium egyetemi osztályának vezetője, tárgyalásokat kezdett egy leendő párizsi collegium hungaricum létrehozásáról. Ez a folyamat azonban eléggé ambivalens módon fejlődött tovább. Ne feledjük el, ez a gazdasági világválság időszaka. A magyar parlament megszavazza ugyan Párizsi Collegium Hungaricum létrehozására vonatkozó törvényt s az ahhoz szükséges pénzt, amelyet viszont elsodort a világválság. Végül is a párizsi magyar ösztöndíjasok istápolására, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a Quartier Latin negyedben, 1927-ben felállítja a Franciaországi Magyar Tanulmányi Központot, amely leginkább francia–magyar egyetemi információs központként működött.

UJVÁRY GÁBOR: Klebelsberg Kunó 1927 tavaszán, nagypolitikai célok érdekében, járt először Rómában. Feladata Bethlen István közelgő itáliai látogatásának előkészítése volt. A látogatás nem titkolt célja pedig nem más, minthogy Magyarország kitörjön abból az elzártságából, amelybe 1920-ban szorult, s úgy tűnt, Olaszország lehet az a pont, ahol sikert lehet elérni. Nagyon fontos volt, hogy a magyar kulturális- és tudománypolitika végre valahára ki tudjon törni Nyugat-Európa felé. Azt mindenki jól tudta, hogy a Vatikáni Levéltár zsúfolva van magyar vonatkozású írott és nyomtatott anyaggal, tehát éppen Rómát kellene 'bevennünk', hogy oda ösztöndíjasokat tudjon a magyar állam kiküldeni.

CSORBA LÁSZLÓ: Az 1880-as évektől fokozatosan megnyitották a kutatók előtt a Vatikáni Levéltárat. Az itt élő vagy itt dolgozó magyar jórészt paptörténészek elsőként fölismerték Itália jelentőségét. Közülük az első Fraknoi Vilmos püspök-történész volt, s az ő baráti, munkatársi körét, Bunyitay Vincét, Hodinka Antalt s még jó pár kiváló embert, akik pontosan tudták, hogy a magyar történelemnek egy szinte kimeríthetetlen kincsesbányája rejlik a Vatikán raktáraiban, amelyek szisztematikus feltárása kiteljesítheti, sőt, bizonyos rész kérdésekben meg is döntheti azt a képet, amelyet addig Magyarországról, Magyarország és Európa viszonyáról tudunk. Fraknoi Vilmos egy magánalapítványt hozott létre Rómában, saját pénzéből építtetett egy pompás villát a Nomentana negyedben. Itt látta vendégül, többek között, azokat a történész barátait, akik elkezdhetnék a forrásfeltáró munkát, amely előtte nem volt már ismeretlen. A püspök-történész 1912-ben felajánlja a Magyar Tudományos Akadémiának a jórészt a maga pénzén gyűjtött anyagot, így az általa alapított római Magyar Történeti Intézet anyagát is, amely viszontagságok után, mint egy külön tudományos egység, a tudós testület szakmai felügyelete alá került. Fraknoi 1915-ben beszüntette római tevékenységét, a későbbiekben az ő palotája lesz a magyar ösztöndíjasok első központja.

UJVÁRY GÁBOR: Klebelsberg sokszor hivatkozott a fasizmusra, amely akkor egészen mást jelentett, mint jelent napjainkban. Soha nem szabad a fasizmust és a nemzeti szocializmust egybemosni. Az olasz fasizmus, 1930-as évek elejéig, inkább modern, mint retrográd dolgokat képviselt.

CSORBA LÁSZLÓ: A magyar értelmiségnek az a része, amelyik az ösztöndíjprogramban részt vett, azokra nagyon inspiráló hatást gyakorolt a korabeli Olaszországnak ez a lendületes, modern szelleme. Természetesen, s ezt lehetett is érzékelni, hogy a klasszikus demokráciaelvekkel ellentétes volt az a fajta mozgalmi jellegű politikai akarat, az a fajta demonstrációs világ, a felhasznált politikai propagandának az eszközei, a nyelvezete, a nemzeti érzelmeknek szélsőséges formában való megfogalmazása stb., amelyek magukban hordták a veszély csíráit. De ezzel együtt látszott a túlolaldal is, vagyis az, ahogy ezek 'felhasználásával' mennyivel koncentráltabbá tehető az élőmunka, a technika felhasználása egy olyan érzelmvilággal, olyan lendülettel párosult, amely hatalmas eredményeket hozott. Ezekben az években az olasz mezőgazdaság és az ipar korábban nem ismert lendülettel fejlődött. Klebelsberg Itáliában példát látott arra, hogy a háború utáni fásultságból fel lehet rázni a tömegeket, tehát itt van egy olyan minta, amelyet mi is követhetünk. A 'jót tenni' ereje az sokszor kevésbé teszi érzékennyé az embert a hatalomgyakorlásnak azon feltételeire, amelyek azt próbálják megakadályozni, ha valaki rosszat akar tenni a hatalom ellen.

SZŰCS GYÖRGY: Az 1927-ben megalakult Országos Ösztöndíjtanács eredményeként 1928-tól már nagyon sok fiatal kutató és művész jutott ki Rómába. Sok fiatal festő, szobrász tanult Rómában, akiket, miközben nagyon sokféle stílusban alkottak, összefoglalóan, s kicsit lesajnálóan 'római iskolásoknak' nevezett el az utókor. Ha Róma nevét kiejtjük, leginkább Gerevich Tibor művészettörténészre, a Római Magyar Akadémia első igazgatójára gondolunk, aki folyamatos kapcsolatban állt az olasz művészettel. Az tudnivaló, hogy a Mussolini-féle Olaszország úgynevezett Novecento művészete sokkal több modern elemet tudott áttemelni az 1910-es évek avantgárdjából, mint például a magyar. Azon művészek nagy része, akik a progressziót, az új formanyelvet választották, az izmusok stílusaiból válogattak, külföldre távoztak, s csak az 1926-os amnesztia után térhettek haza. Gerevich Tibor egyik érdeme a sok közül, hogy olasz orientáció segítségével meg tudta újítani az egyházművészet formanyelvét. A meghaladottnak gondolt egyházművészet, amelyet továbbra is a XIX. századias jelenetek jellemeztek, a Gerevich által favorizált művészek művein, festményein és szobrain modern köntösben jelent meg, amely persze nem volt elég modern az 1910-es évek emigrációba szorult avantgardistáinak. Klebelsberg nyitottságára jellemző, hogy személyes ízlését soha nem keverte össze kultúrpolitikai tevékenységével. Cikkeiben, írásaiban szövegszerűen is felfejthető, kimutatható, hogy mindig nyitottabban képviselte a magyar képzőművészet egészét, mint akire személy szerint szavazott volna. Mondok egy példát: az 1924-es Nemzetgyűlésben, minden kritika ellenére, védelmébe vette a Képzőművészeti Főiskolán jelen levő radikálisabb irányt, a franciaországi kortárs eszményekhez jobban igazodó, Vaszary Jánost és Csók Istvánt, miközben hangsúlyozta, hogy az ő ízlésvilágának Réthy István és Glatz Oszkár konzervatívabb személyisége és festésmódja jobban megfelelnek, jobban tetszenek.

UJVÁRY GÁBOR: A Bécsbe, Berlinbe, Rómába utazott és ott hónapokat, esetleg éveket is eltöltött ösztöníjasok, miután hazatértek Magyarországra, legalább 85–90 szá-

[*Nemzet és hagyomány*]

zalékban bekerültek a magyar értelmiségi, művészeti, tisztviselői elitbe. Tehát egyetemek tanárai, tanszékvezetői vagy különböző kutatóintézetek, minisztériumok vezető beosztottjai, munkatársai lettek, vagy pedig komoly képző- vagy iparművészeti karriert futottak be.

POSZLER GYÖRGY: Klebelsberg az 1920-as években önmaga hajánál fogva felhúzta magát, s magával együtt az országot is, s kiépített maga körül egy kulturális rendszert, egy szisztémát, amely megvalósulni, beteljesülni látszott, de a gazdasági világválság után és ilyen koncepció hiányában ez a kultúrpolitikai munka már nem folytatódott tovább. Gróf Klebelsberg Kunó 1932 októberében váratlanul meghalt. Én nem merek ilyen minősítéseket megkockáztatni, ezért csak halkan jegyzem meg, hogy az utána jövők, mint például Hóman Bálint, valószínűleg nem rendelkeztek ilyen koncepcióval, de nem is kaptak olyan hátszelet a kormányzattól, mint amelyet Klebelsberg kapott. Egy fantasztikus torzóba rekedt a magyar oktatásügy. A II. világháború utáni években létre kellett volna hozni egy negyedik oktatási reformot. Ezen azt értem, hogy Ürményi József, majd Eötvös József, Trefort Ágoston, aztán meg Klebelsberg Kunó három nagy reformja után meg kellett volna csinálni egy negyedik kulturális reformot, ami azonban mind a mai napig nem valósult meg.

GLATZ FERENC: A neonacionalizmus ideológiája és Klebelsberg elitista gondolkodása az 1930-as évek szellemének már egyáltalán nem felelt meg. A két nagy 'szocialista tanítás': a nemzeti szocialista és az ateista szocialista tanítás kiötlőinek az, amit Klebelsberg képviselt, már elfogadhatatlan volt. Ők nem látták meg a klebelsbergi tudomány- és kultúrpolitika tömegekhez közelítő voltát, így halála után hamar el is felejtették. Hóman Bálint tartott Klebelsbergéről egy beszédet, ahol a grófot úgy idézte, mint aki a szélsőjobboddallal szemben egy a maga konzervativizmusával is tiltakozó örökséget hozott létre, amely egy konzervatív, liberális, a szélsőségekkel, mind a jobb- s mind a baloldali radikalizmussal szembenálló örökség volt.

Nem akarunk mindig félárnyékban ülni, nem akarunk mindig nyomorogni és nélkülözni, pusztulni és tengődni, hanem az erkölcs és a tudás hatalmával meg akarjuk hatványozni a magyar munka termékenységet, és ennek a termékeny munkának a révén módosabbak, e révén függetlenebbek és mindenekfelett öntudatosabban magyarok akarunk lenni. Ez a magyar neonacionalizmus egészséges célja.

(Neonacionalizmus. *Pesti Napló*, 1928. január 1. [részlet].)